

**TILSHUNOSLIKDA ANOMASTIK TADQIQIOTLARNING ILMIIY
AHAMIYATI**

O‘zDJTU Magistratura bo‘limi talabasi:

M.M. Maxsudova

Ilmiy rahbar: O‘zDJTU dotsenti f.f.b.f.d. (PhD):

G.I. Narmurodova

Annotatsiya: Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda til tizimidai juda ko‘plab birliklarni tadqiq qilish ancha jadal sur‘atlar bilan olib borilmoqda. Mazkur maqolada ham muhim til birliklaridan biri hisoblangan onomastik birliklar haqida so‘z borar ekan, mazkur bo‘limning muammolari bilan shug‘ullanish bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. XX asrdan boshlab lingvistikaning mazkur sohasi bilan shug‘ullanish ko‘pchilik tilshunos olimlarning diqqat markazida bo‘ldi. Muallif mazkur maqolada onomastikaning kelib chiqishi va uning ilmiy ahamiyati haqida so‘z yuritgan.

Kalit so‘zlar: onomastika, amaliy onomastika, onomastik birlik, toponimiya, antroponimiya, zoonimiya, kosmonimiya, astronimiya, realionimlar, mifonimlar, poetik onomastika, zamonaviy va tarixiy onomastika, nazariy va amaliy onomastika.

Til tizimida atoqli otlar alohida o‘rin tutadigan lisoniy hodisa sanaladi. O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi o‘zbek onomastikasi, xususan, toponimiya va antroponimiya sohasining ham yangi sifat darajasiga ko‘tarilishini ta‘minladi. Atoqli otlarga e‘tibor yanada kuchaydi. O‘zbek onomastikasini yanada yuksak pog‘onaga ko‘tarish, uni yanada rivojlantirish bugungi tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun ham “Onomastika”ni alohida fan sifatida oliy o‘quv yurtlarida o‘qitish atoqli otlar borasida yetarli bilim, malaka va ko‘nikmaga ega yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘zbek xalqining tarixi bilan bog‘liq bo‘lgan toponimlar, antroponimlar, gidronimlar, oronimlar, nekronimlar, agoronimlar kabi atoqli ot turlari haqida tushunchaga egalik insonning ma‘naviy hayotida, uning madaniy saviyasini ko‘tarishda, ilmiy va badiiy tafakkurini takomillashtirishda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi taraqqiyot salohiyatli kadrlar yetishtirishni, texnologik jihatdan yangi bilimlar bilan qurollangan yetuk

mutaxassislarga ega bo‘lishni talab etmoqda. Onomastik birliklar – atoqli otlar borasida kerakli mutaxassislarni tayyorlash faqat filologiya sohasidagi ta’limiy-tarbiyaviy ishgina emas, balki mafkuraviy, siyosiy-ma’rifiy ishlarning ham eng muhim tomonlaridan birini tashkil etadi.

Onomastika – yunoncha so‘z bo‘lib, “nom qo‘yish san’ati” degan ma’noni bildiradi. Hozirgi vaqtda bu termin ikki ma’noda qo‘llaniladi: 1) ma’lum bir til, xalq tarkibida qo‘llangan barcha atoqli otlarning yig‘indisi; 2) atoqli otlar, ularning shakllanishi va o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi [3; 60].

“Onomastika” deb nomlanuvchi bo‘limning asosiy vazifasi mazkur sohaning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, onomastik birliklarni o‘rganish metodlari va boshqalar haqida talabalarga zarur tushuncha va ma’lumotni berishdan iboratdir. Ma’lumki, onomastika tilshunoslikning har qanday atoqli otlarni, ularning paydo bo‘lish va o‘zgarish tarixini o‘rganuvchi bo‘limi, shuningdek tildagi barcha atoqli otlar yig‘indisini o‘zida ifodalaydi. “Onomastika” tildagi mavjud onomastik tizimlarni aniqlash va o‘rganishni maqsad qilib qo‘yadi.

Ma’lumki, onomastika tilshunoslikdagi har qanday atoqli otlarni, ularning paydo bo‘lish va o‘zgarish tarixini o‘rganuvchi bo‘limi, shuningdek tildagi barcha atoqli otlar yig‘indisini o‘zida ifodalaydi. Onomastika fani atoqli nomlarni olgan obyektlarning toifalariga ko‘ra quyidagi guruh (bo‘lim)larga ajratadi: *antroponimiya* – kishilarning atoqli nomlari (ismlari, familiyalari, ota ismlari, laqablari, taxalluslari), *toponimiya* – geografik obyektlarning atoqli nomlari, *teonimiya* – turli diniy tasavvurlar bo‘yicha xudolar, ma’budlar, diniy-afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlari, *zoonimiya* – hayvonlarga qo‘yiladigan (shartli) atoqli nomlar, laqablar, *kosmonimiya* – fazoviy bo‘shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqalgan nomlari, *astronimiya* – ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar) nomlarining majmuini o‘zida ifodalaydi. Bundan tashqari onomastikaning yana bir qancha bo‘lim (guruh)lari mavjud. Masalan, onomastikaning bir bo‘limi *realionimlar* (avval va hozir mavjud bo‘lgan obyektlarning nomlari) deb nomlansa, unga zid bo‘lgan *mifonimlar* xayoliy – to‘qima obyektlarning nomlarini bildiradi [5; 312].

Atoqli nomlarning til (lisoniy) xususiyatlarini o‘rganilish darajasiga qarab onomastika *adabiy va dialektal onomastika*, *odatdagi (amaliy) va poetik onomastika*, *zamonaviy va tarixiy onomastika*, *nazariy va amaliy onomastika* kabi turlarga bo‘linadi [1; 85].

Shulardan biri bo‘lgan nazariy onomastika til va nutqdagi, adabiy va dialektal sohalarga tegishli atoqli nomlarning paydo bo‘lishi, ularning nominatsiya (nomlanish) asoslari, rivojlanishi, shu jarayondagi turli xil o‘zgarishlari, onomastik birliklarning nutqda qo‘llanilishi, muayyan hudud va tillarda tarqalishi hamda onomastik birliklarning tarkibiy tuzilishini o‘rganadi. Badiiy matnlardagi atoqli nomlarni tadqiq etish alohida muammo bo‘lib, bu badiiy onomastika yoki onomapoetikaning asosiy vazifasidir. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning *qiyosiy-tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik* xaritalashtirish va boshqa usullarini qo‘llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, derivatsion (yasalish, shakllanish), semantik, etimologik kabi jihatlarini ham o‘rganadi [2; 152].

Amaliy onomastika horijiy tillarga mansub nomlarning transkripsiyasi, transliteratsiyasi, an’anaviy (talaffuz va yozilishiga ko‘ra), tarjima qilinadigan va tarjima qilinmaydigan nomlarni aniqlash, “*begona*” nomlarni o‘z tilida qanday yozish bo‘yicha yo‘riqnomalar tayyorlash, horijiy tillardan o‘zlashgan nomlardan yangi onomastik birliklar hosil qilish bilan, nom berish va nomlarni o‘zlashtirish masalalari bilan shug‘ullanadi. Til ijtimoiy hodisalardan biri bo‘lib, unda xalqning ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-madaniy qarashlari, milliy rasm-rusumlari, turmush tarzi, orzu-istaklari o‘z ifodasini topadi. Tilshunoslikda shunday lug‘aviy qatlamlar borki, ular ma’lum bir xalqning hayoti, urf-odati, tarixi bilan bog‘liqdir. Bunday lug‘aviy qatlamlarni o‘rganish shu xalq tarixi va etnografiyasini o‘rganishni taqozo qiladi [4; 17-20].

Tilshunos olimlarning fikrlariga ko‘ra “o‘tmish onomastikasini o‘rganish bilan bog‘liq murakkab muammolardan biri “tarixiy nomlar” tushunchasini konkretlashtirish va tarixiy nomlar majmuini (tarixiy norma) zamonaviy (hozirgi davr) ismlar fondidan (sinxronik, ya’ni davriy norma) farqlash, chegaralash masalasidir. Chunki tarixiy (qadimiy) deb yuritiluvchi ko‘pgina nomlar hozirgi davr o‘zbek onomastikasida iste’molda mavjuddir. Bunday nomlar tilda paydo bo‘lish davri va yashash davriga, ya’ni stajiga ko‘ra tarixiy bo‘lsa-da, qo‘llanilishi, hayotiyligiga ko‘ra zamonaviy hamdir.

Yuqorida sanab o‘tilgan onomastik tasniflar qo‘llanilishi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Ba’zilar qo‘llanish jixatidan universal harakterga ega bo‘lgani holda, ba’zi birlari esa ma’lum darajada chegaralangan bo‘ladi. Tadqiqotchi o‘z ishida ulardan qaysi birini qo‘llashi to‘plangan materialning xususiyatiga qarab belgilanadi. Nomlarni tasnif qilishda lingvistik, eksralingvistik nuqtai nazarga, shuningdek, ham lingvistik, ham

ekstralingvistik asosga tayanish mumkin. Shu bilan birga, atoqli otlarni tasnif qilishda yana bir nuqtai nazardan kelib chiqqan holda ish tutish imkoni borligini qayd etmoqchimiz. Bu keyingi paytlarda nomshunoslik ishlarida qo‘llana boshlagan “onomastik birliklar” tushunchasi bilan bog‘liqdir.

Atoqli otlarni onomastik birliklar nuqtai nazaridan tasniflash yuqorida qayd qilingan tasniflarning birinchisiga, ya’ni nom qanday obyektни anglatib kelishiga ko‘ra tasniflashga to‘g‘ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Ахманова О.С., Беленькая В.Д. Микропонимика как особый аспект топологии наименований // Вестник МГУ. Серия: филология. – 1966. – №3, - С.85.
2. Бафоев Б. Кўхна сўзлар тарихи. – Т.: Фан, 1991. – 152 б.
3. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б.60.
4. Дўсимов З. Топонимлар таснифи масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1978. – 1-сон. – Б. 17-20.
5. Жаббаров И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 312 б.

**Research Science and
Innovation House**